

Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği

The Impressions of the Europeans about the Ancient Artifacts
and the Professions of Museum Curator in the
Ottoman Country

Gürsoy ŞAHİN*

Öz

Osmanlı topraklarına eski dönemlerden beri birçok milletten ve çok farklı meslekten Avrupalılar gelmiştir. Bu çalışmada özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı ülkesine gelen Avrupalıların, Türkiye'deki eski eserlerle ilgili izlenimleri değerlendirilmektedir. Ayrıca XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde müzecilik alanındaki gelişmeler hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Müze, Âsâr-ı Afîka (Eski Eser), Osmanlı Devleti.

Abstract

Since old times, many Europeans from different nations and many different professions came to the Ottoman country. In this study, especially the impressions of the Europeans, who came to Ottoman country in 18th and 19th century, about the ancient artifacts in Turkey are examined. In addition, there is knowledge about the improvements in the profession of museum curator since 19th century.

Key Words: Museum, Ancient Monuments, Ottoman Country.

* Yrd.Doç.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Afyonkarahisar.

Giriş

Kültür varlıklarının toplandığı, korunduğu ve sergilendiği kuruluşlar olarak müzelerin ve müzecilik anlayışının geçmişi oldukça eskiye gitmektedir. Sanat, kültür, bilim ya da teknik koleksiyonların korunduğu ve sergilendiği yapılar olarak müzelerin; sanat eserlerini veya doğa nesnelarını toplayarak, bunları toplumun gelişmesi ve eğitilmesi amacıyla inceleyen, sergileyen ve koruyan kurum şeklinde tanımı yapılabilir. Müzelerin amacı ise doğada bulunan varlıklarla, insan zekâsı ve beğenisinin ürünü olan eserleri, tarihi gelişme çizgisi içerisinde düzenleyerek göstermek ve gelecek kuşaklara en iyi biçimde aktarmak şeklinde açıklanabilir. Bir başka ifade ile geçmiş çağların yaşam biçimini, bilim teknik ve sanat anlayışını geleceğin insanlarına örnekleri ile vermek, eski eserlerin değerlerini olduğu gibi korumak ve gelecek kuşaklara sunmaktır¹.

Tarihi süreç içerisinde çeşitli objelerin toplanmasını Paleolitik çağa kadar götürebiliriz. Sanatsal anlamda değer taşıyan eserlerin bilinçli bir şekilde toplanması olarak müzecilik fikrinin geçmişi ise eski Yunanlılara kadar dayanır. Eski eserleri bilinçli şekilde toplama şeklindeki çalışmalar özellikle Helenistik Çağ'da (M.Ö. 330-M.S. 30) yoğunlaşmış, Bergama kralları, klasik Yunan heykellerinin orijinallerinden oldukça ilginç koleksiyonlar meydana getirmişlerdir.

Milattan önceki dönemlerde ve Romalılarda da görülen eski eser toplama işi, onlar tarafından söz konusu dönemlerde onurlu bir uğraş olarak değerlendirilmiştir². İlk başlarda eski eserler mabetlerde toplanmış, daha sonra ise devlet yapıları, tiyatrolar, saraylar ve villalarda sergilenmiştir. Ortaçağ'da Batı toplumlarında modern anlamda bir müzecilik anlayışı bulunmamakla birlikte manastır ve kiliselerde kutsal eşyalardan oluşmuş zengin koleksiyonların bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca asiller sınıfından bazı kişilerin antik çağ eserleri ile sikke, madalyon ve değerli taşlar gibi sanatsal değer taşıyan eserler de topladıkları görülmektedir. Bu eserleri toplamanın amacı eğitime dönük olmayıp övünme, gösteriş ve süsleme içindir.

Özellikle Rönesans'la beraber Avrupa'da eski eserlerle ilgili başlayan çalışmalar, daha sonra kurulacak olan müzelerin temellerini oluşturmuştur. Kaynaklardan anlaşıldığına göre 1552–1605 yıllarında yaşayan İtalyan hekim Ulisse Aldrovandi, doğanın bütün varlıklarından seçtiği örneklerle bir müze kurma girişiminde bulunmuştur³. Müzecilik konusunda ilk bilimsel

¹ Sabahattin Batur, "Dünyada Müzeciliğin Gelişmesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, (yay. haz. Mücteba Anđ vd.), İletişim yay., İstanbul 1983, s. 1472.

² Sümer Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, (yay. haz. Mücteba Anđ vd.), İletişim yay., İstanbul 1983, s. 1458.

³ S. Batur, *agm*, s. 1472.

kitap Bavyera Dükası'nın yanında çalışan Samuel Van Quichberg tarafından 1665'te yazılmıştır. Halka açık ilk müze ise 1683 yılında İngiltere'de kurulmuştur⁴. Ayrıca C. F. Neichlius da 1727'de müzeciliğin el kitabı olarak nitelenen *Museographia*'yı kaleme almıştır. Modern anlamına yakın müze kurma düşüncesinin ise ilk defa 1746 yılında La Fund de Saint Yenne isimli bir Fransız yazarı tarafından ortaya atıldığı anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılda resim ve heykellerin yanı sıra çeşitli çizimler de toplanmaya başlanmıştır. Mesela İtalya'daki Uffizi Galerisi, müze niteliği taşıyan bu tür mekânlardandır. Yine ilk bilim müzesi olarak kabul edilen "*Ashmolean Müzesi*", Oxford Üniversitesine bağlı olarak 1683'te açılmıştır. Keza İngiliz hekim Sir Hans Sloane (1660–1753) kendi bilimsel görüşüne uygun bir bitki koleksiyonu hazırlamış, ayrıca para, madalya, araç gereç, basılı ve yazma kitap koleksiyonu yapmıştır. Sir Henry Hans Sloane özel koleksiyonlarını İngiliz Parlamentosuna vermesiyle 1759'da Londra'da "*British Museum*" açılmıştır. Bu çalışmaları Fransa'da 1793 yılında "*Louvre Müzesi*"nin açılması, Almanya'da XIX. yüzyılın sonlarındaki müzecilik çalışmaları ile İtalya, İspanya, Rusya, Hollanda, Belçika ve Avusturya'daki müzecilik alanlarındaki gelişmeler takip etmiştir⁵.

XVIII. yüzyılda gelişen müzecilik anlayışı neticesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra müze kurma ve geliştirme çabaları daha büyük bir aşama göstermiş ve birbirinden değişik müzeler ortaya çıkmıştır. Mesela budun-bilim, kültür-tarih, yöresel-arkeoloji ve uygulamalı sanat müzeleri bunlardandır. Keza XIX. ve XX. yüzyıllarda Avrupa ve ABD müzeciliği kendi aralarında bir yarışa girerek büyük bir aşama göstermişlerdir. Özellikle ABD'de Newyork'taki "*Whitney Museum of American Art*" ve "*Museum of American Art*" müzeleri bu alana daha ciddi ve değişik bir bakış açısı getirmiş ve müzeciliğe bir eğitim kurumu olarak bakılmaya başlanmıştır⁶.

Avrupa'da da sonraki dönemlerde müzeler çeşitlilik anlamında son derece gelişmiş hatta İngiltere'de "*Bebek Müzesi*", "*Model Tren Müzesi*", "*Oyuncak Ayı Müzesi*" ve "*Kukla Müzesi*" gibi konusunda uzmanlaşmış müzeler kurulmuştur. Bunun yanı sıra arkeoloji ve etnografya müzelerinin çoğuna çocuklar için oyuncak bölümleri de açılmıştır⁷. Avrupa'da eski eserlerin korunması ve müzecilik anlayışı konusunda bu gelişmeler yaşanırken araştırmamız açısından önemli olan husus, eski eserler bakımından oldukça zengin bir coğrafyada bulunan Osmanlı Devleti'ndeki eski eserin durumlarının Avrupalıların gözlemlerine göre nasıl olduğudur. Şimdi bu husus ile ilgili mevzua geçebiliriz.

⁴ S. Atasoy, *agm*, s. 1458.

⁵ S. Batur, *agm*, s. 1472.

⁶ Erdem Yücel, "Çağdaş Müzeciliğin Neresindeyiz", *Türkiye Tarih ve Otomobil Kurumu Bülteni*, S. 79–358, (1990), s. 47–48.

⁷ E. Yücel, *agm*, s. 51.

1) Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri

Avrupa’da özellikle geçmişten gelen müzecilik geleneği, Hümanizm ve Rönesans’ın başlamasıyla giderek gelişme göstermiş, XVII. yüzyıldan itibaren pek çok alanda müze kurulmuştur. Bu kültür çevresinde yetişen ve XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren çeşitli sebeplerle Osmanlı topraklarına gelen Avrupalılar, Türklerin konukseverlikleri ve gayrimüslimlere karşı gösterdikleri hoşgörü gibi bazı özellikleri ve meziyetleri överlerken bazı özellikleri ise eleştirmekten geri kalmamışlardır. Söz konusu eleştirilerde ön plana çıkan konular Türklerin vurdumduymazlıkları, tembellikleri ve bu hallerinin eski dönemlerden kalan eserlere veya mekânlara olumsuz yansımalarıdır.

Avrupalıların bu tür eleştirilerinde ve izlenimlerinin şekillenmesinin temelinde pek çok şeyin etken olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Mesela Osmanlı topraklarını ziyaret edilen dönem, siyasi şartlar, gezginin milliyeti ve kültürel seviyesi, yabancı dil bilgisi, kendisine rehberlik eden kişinin kimliği gezilen yerlerdeki izlenimleri etkileyen unsurlardandır. Bu çerçeveden bakıldığında genel olarak pek çok etkenin şekillendirdiği Avrupa’daki Türk imgesi, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa’da pek de olumlu değildir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak gelen yabancılar da Osmanlı ülkesinde gördüğü eski eserlerin korunmamasını eleştirmişlerdir.

Mesela XVI. yüzyılda İznik kentinde Roma kaplıcalarını ziyaret etmeyi planlayan Fransız gezgin diplomat Flaman, buraya vardığında düş kırıklığına uğradığını, büyük zorluklarla mermer parçaları çıkaran işçilere rastladığını, onların kazmalarının hiç el değmemiş Roma yüzbaşısının heykeline çarptığını, bu heykeli bir çekiç vuruşuyla parçaladıklarını, kendisinin sitemlerine hakaretle karşılık verildiğini ve sonra da Hıristiyanlar arasında gelenek olduğu üzere taş bir askere tapmak ve dua etmek niyetinde mi olduğunu alaylı bir şekilde sorduklarını bildirmektedir.

Benzer bilgiler Fransız elçilik heyetinde görevli Jacques Gassot tarafından da ifade edilmiştir. Ona göre “*inançsızlar ülkesi, oldukça tuhaf, barbar ve her türlü incelikten, uygarlıktan uzaktır*”. Benzer şekilde Marmara kıyılarına kadar uzanan antik Bitinya’nın çok eski, oldukça büyük eşsiz kenti olan İzmit’ten hemen hemen hiçbir iz kalmadığı bildirilmektedir. Gezgincilere göre Türkler eski anıtların değerini bilmemektedirler. Padişah sarayının yapımına yarayabilecek buldukları her taşı İstanbul’a taşımaktan utanç duymamaktadırlar. Bu durumun daha önceki dönemlerde de aynen devam ettiği ifade edilmektedir. Hatta bazı Batılılar, eleştirilerini daha da ileri götürmekte ve Türklerin sanat eserlerine karşı duyarsızlıklarının Osmanlı Devleti’ne karşı yapılacak bir savaşı haklı kılacağı bildirilmektedir. Gezginciler Anadolu’da eski dönemlere ait pek çok paralar bulunduğunu,

Türklerin ise bunları “*kâfirlerin ve putperestlerin değersiz mangırları diyerek eritip kapkacak*” yaptıklarını anlatmaktadır⁸.

Bu tür eleştiriler sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Mesela XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ülkesine gelen İtalyan Giambattista Casti, Türklerin insanlık tarihi açısından, toplumun gelişmesi, sosyal ilişkilerden hoşlanan aydın milletler arasındaki karşılıklı fikir ve bilgi birliği bakımından evrensel düzene herhangi bir katkısı bulunabilecek yetenekte olmadığını, hatta bu hususta zararlı ve tehlikeli olduklarını bildirmektedir. Keza Türkleri, ruhları şekillendiren ve incelten ilim ve sanatlardan habersiz, zevkten, vatan ve hürriyet aşkından yoksun, şöhrete teşvikten uzak, cahil ve aç gözlü bir hükümetin baskısı ve zulüm boyunduruğu altında inlemeye alışkın, sarayların gevşeklik ve uyuşukluğu içinde işsizlik ve cehalete gömülmüş olarak yaşayan kişiler olarak tanımlar. Casti ayrıca Türklerin fikri çalışmaları, sanat, ziraat, ticaret ve diğer faydalı meşguliyetleri ihmal ettiğini de bildirir.

O, “*En küçük bir endişeye kapılmaksızın her şeyi yıkıma terk ederler. Örneğin eski Yunanistan’ın övgüye değer abideleri, dünyanın bu ünlü sanat ustalarının zevk, üstünlük ve hünerine tanıklık eden eski zamanların mutluluk dolu o bölgelerini baştanbaşa süsleyen sanat şaheserleri ya tamamen harap olmuş ya da harap olmak üzeredir. Eskiden öylesine ünlü ve kalabalık olan adalar bakımsız kalmış, perişan olmuş ve hemen hemen yabanileşmiştir*” der⁹. İfadelerden anlaşılacağı üzere geçmişten gelen ve kısaca Avrupalılara göre “*Doğululara has barbarlık, kadercilik, kıymet bilmezlik*” olarak ifade edilebilecek tavır, Osmanlı ülkesinde ve insanlarında karşılımlarına çıkmaktadır.

Sonraki dönemlerde özellikle Aydınlanma çağı ve romantizmin bir sonucu olarak Osmanlı ülkesindeki eski eserlere karşı Batılı ilgisi giderek artmaya başlamıştır. Zaten XVIII. yüzyılda Avrupa’da müzecilik alanında oldukça önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Özellikle de XIX. yüzyılda artan ulaşım imkânları, hemen her meslekten ve her milletten Avrupalının Osmanlı ülkesine gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu şekilde XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyıl başlarında Batılıların Türkler hakkındaki görüşlerini etkileyen ve genel olarak bilinen adıyla “*Oryantalizm*” ya da “*Şarkiyatçılığın*”, Avrupa’da halk arasında dahi revaç bulması¹⁰, bu dönemlerde Osmanlı’ya karşı bakış açısını ve Türkleri algılama biçimlerini şekillendirmiştir.

⁸ Esther Kafé, “Rönesans Dönemi Avrupa Gezi Yazılarında Türk Miti ve Bunun Çöküşü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. II, İzmir 1984, s. 214–215.

⁹ Süheylâ Öncel, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Türkiye’de Bir İtalyan Gezgin: Giambattista Casti”, *BDEAD*, AÜDTCF yayını, C. I, S. 4, Ankara 1969, s. 85–86.

¹⁰ Edward Said, *Oryantalizm*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar yayını, 4. basım, İstanbul 1999, s. 164.

Böyle bir anlayış ve kültür çevresinde yetişen Avrupalılar, medeniyetlerin beşiği olarak gördükleri Osmanlı topraklarında Türklerin, eskiden beri Hıristiyan komşularına karşı gösterdikleri hoşgörüyü bir meziyet olarak överken, yine eskiden beri devam eden kadercilik ve pasifliklerini özellikle de eski eserlerin korunmasına karşı gösterilen ilgisizliği sürekli eleştirmişlerdir¹¹. Pek çok Batılının geldiği ve sanat hazinesi bakımından çok zengin olan İstanbul şehrinde önceki devirlere ait son derece az miktarda tarihi eser bulunduğu, var olanların korunması için ise gereken önemin verilmediği ifade edilmiştir.

Avrupalıların eski eserlerle ilgili eleştirdikleri bir diğer husus antik çağdan kalma kalıntıların, evlerin inşasında ve mezarlıklarda kullanılmasıdır. Bu anlamda mesela İngiliz din adamı E. D. Chishull, 1700'lü yılların başlarında Manisa civarında bulunan evlerin inşasında bu tür kalıntıların kullanıldığını anlatmaktadır. Chishull, misafir olarak kaldıkları bir Türkün evinin merdiven sahanlığında bu tip kalıntı ve yazıtlar bulunduğunu, bu durumu ev sahibinin kendilerine haber verdiğini, bununla da kalmayıp eğer bu taşta kutsal bir şeyler yazılıysa ayakaltında kalmasını istemediğini ve arzu ederlerse bu taşı arkalarından İzmir'e gönderebileceğini bildirmiştir¹². Yine benzer şekilde pek çok mermer sütun ve antik şehir lahitlerinin camilerin duvarlarında bulunduğu, lahitlerin şimdilerde su sarnıçlarında kullanıldığı fakat mermerlerin Anadolu'nun her tarafından taşındığı ve bu kalıntıların ülkenin pek çok yerinde bulunduğu belirtilmektedir.

XIX. yüzyılın başlarında İstanbul ve Çanakkale'ye seyahat eden E. Raczynski ise Türklerin yüzyıllardan beri Bababurnu'ndaki antik kentlerdeki sütunları ve resimlerle süslenmiş pervazları, İstanbul'a taşıyarak oradaki inşaatlarda kullandıklarını anlatmaktadır. O, civardaki taşçıların buldukları eski Yunan sanat eserlerini harap ettiklerini, ayrıca Türklerde ölümlere taştan mezar yaptırmak adet olduğundan en fakir Türkün bile hiç olmazsa kabrinin başına sarık şeklinde yontulmuş bir taş dikildiğini, Türk oymacılarının yontulmuş taşların işlenmesini daha kolay yaptıklarından eski yapılardan söküp çıkardıkları taşları acımasızca tahrip ettiklerini bildirmektedir¹³.

İngiliz gezgin Burnaby de benzer şekilde Türklerin eski zaman kalıntılarına ilgi duymadıklarını çünkü bunun Türklerin yapısına ters olduğunu, Türklerin yapı olarak şimdiki zamanı yaşayıp geçmişte olanları olup bitmiş şeyler şeklinde değerlendiren insanlar olduklarını ifade

¹¹ Harald Heppner, "Aydınlanma Çağında Batıların Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, (28.X-1.XI.1985), Eskişehir 1987, s. 113; XVII. yüzyıla ilgili benzer bilgiler için bkz. Gülgün Aybet-Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim yayını, İstanbul 2003, s. 371.

¹² Edmund D. Chishull, *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş 12 Eylül 1698-10 Şubat 1702, Travels in Turkey and Back to England*, (çev. Bahattin Orhan), Bağlam yayını, İstanbul 1993, s. 33-34.

¹³ E. Raczynski, *age*, s. 112.

etmektedir¹⁴. R. G. Watson ise Türklerin ne uygulamalı ne de güzel sanatlara hiçbir heveslerinin olmadığını, koskoca İstanbul şehrinde iki sanatçı tanıdığını bildirmektedir¹⁵. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere gezginlerin eski eserlerle ilgili olarak Türklere karşı kanaatleri genellikle aynı olup, genel kanı Türklerin eski eserlere önem vermedikleridir. Tabi hemen her gezginde rastladığımız bu eleştiriye göz ardı edemeyiz. Bu düşünceleri gezginlerin sadece ön yargılarına, abartılı anlatımlarına ve tek yönlü bakış açısına bağlamak sanırız yanlış olur. Tüm bu izlenimler, Osmanlı'da eski eser anlayışının gelişmediğinin bir göstergesi de olabilir.

Genel olarak Avrupalıların Osmanlı ülkesine özellikle de İstanbul'a duygusal anlamda büyük beklentilerle geldikleri anlaşılmaktadır. Mesela XIX. yüzyılın ortalarında İstanbul'da İngiliz elçisi olarak görev yapan Lord Stratford Canning, Türkiye'ye varışında çevresinde gördüğü her şeyin kendisini o güne kadar rastlamadığı bir yoğunlukta sarmaladığını, Homeros ile Vergilius'un sözünü ettikleri eski günlere döndüğünü, hatta her an karşısına Hektor'un torunlarından birisinin kalkanı ve kılıcıyla çıkacakmış gibi geldiğini, geceleri kırk haramilerle dolup taşan düşler gördüğünü anlatmaktadır. Ancak daha sonra fikrinin yavaş yavaş değişmeye başladığını, bir iki ay gibi bir süre sonra merakının yatıştığını, çevresindeki yeniliklerin aşınırverdiğini, görülecek her şeyi gördüğünü ve aynı şeyleri tekrar görmenin artık anlamsız geldiğini bildirmektedir¹⁶.

Benzer beklentiler İstanbul dışındaki kentler için de söz konusu olabilmektedir. Mesela 1835 yılında İzmir'e gelen Kontes Pauline Nostitz, Asya topraklarına ayak bastığında son derece sevindiğini, mitolojinin topraklarını, bir zamanlar Homer'in o ölümsüz dizelerini yazdığı bu toprakları hep gereken saygıyla selamlamak istediğini bildirmiş, fakat Osmanlı ülkesindeki hayal kırıklığını "*bağırıp çağıran, yabancıların valizlerini kaparak onlardan para koparmaya çalışan pis ayaktakımı insanlarla doluydu*" şeklinde ifade etmiştir¹⁷.

Eski eserlerle ilgili eleştiriler XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen farklı mesleklerden insanlarda da kendini gösterir. Kimi gezginler "*evrenin en güzel manzarası*" olarak tasvir ettikleri İstanbul şehrindeki anıtları, "*dönemin insanlarıyla ve çevredeki yeni yapılarla hiçbir ilişkisi olmayan antik anıtlar, sanki onlar bu Doğu şehrine bir tulsımla getirilmiş*"

¹⁴ Fred Burnaby, *At Sırında Anadolu, On Horseback Through Asia Minor*, (çev. Fatma Taşkent), İletişim yayını, 3. baskı, İstanbul 2000, s. 279.

¹⁵ Ergun Türkcan, "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre: 110 Yıl Önce İstanbul'da Çalışma Hayatı", *Tarih ve Toplum*, S. 11, (Kasım 1984), s. 38.

¹⁶ Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, (çev. Can Yücel), Tarih Vakfı Yurt yayını, İstanbul 1999, s. 28.

¹⁷ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl I*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 32.

demektedir¹⁸. Ancak gezginlerin tamamının bu tür görüşler taşımadığı muhakkaktır. Mesela XIX. yüzyılın başlarında Türkiye'ye seyahat eden Raczynski'ye göre Doğu ülkelerinin tarihindeki örnekler bakılırsa önemli sanat eserlerinin tahrip olmasının sebebi iç savaşlara yol açan isyanlardır. Ayrıca Türklerin eski eserlere karşı vurdumduymaz davranışları bu zararların sebepleri arasında sayılmakla birlikte en önemli sebep ise İstanbul'un sık sık yangınlara sahne olmasıdır¹⁹.

Ülkedeki eski eser kalıntılarının bazı özelliklerinin hiç değiştirilmeden Anadolu'da evlerin, mezar taşlarının veya binaların duvarlarında, kapılarında vs. yerlerde kullanılmasını daha farklı anlamda değerlendiren Avrupalılar da bulunmaktadır. Mesela Jean Chesneau'nun belirttiği üzere her resmi yok eden Türklerin, İstanbullu bir Bizans imparatorunun kızının Erzurum'da yaptırdığı kilisenin ana kapısındaki iki başlı kartal süslü motifine ve görkemli Yunan, Roma anıtlarına dokunmamaları hayranlık uyandırmaktadır²⁰. Bu durum örneklerine diğer bazı Anadolu kentlerinde de rastlanmaktaydı. Anadolu'da birçok caminin veya kale kalıntılarının arasında antik sütunlar bulunduğu anlaşılmaktadır. Yabancıların tuhafına giden husus ise camilerin duvarlarında veya mezar taşlarında görülebilecek şekilde haç işaretleri bulunduğu halde Müslüman ustaların bu amblemlerin şeklini bozmamalarıdır. Burada şunu ifade etmek gerekmektedir ki Türk tarihçileri bu tür örnekleri bir hoşgörü göstergesi olarak kaydedenlerken Avrupalı gezginlerden çoğu bu durumu antik eserlerin tahrip edilmesinin açık kanıtı olarak değerlendirmektedir.

Esasen gerek XIX. yüzyılda gerekse daha önceki dönemlerde Osmanlı ülkesindeki eski eserlerin Türkler tarafından yeterince korunmadığı konusunda acımasız eleştirilerde bulunan Avrupalılar için Türkiye'deki eski eserler, paralar, yazıtlar ve antikalar, tabiri caizse yağma edilmeye hazır bir halde görülmüş ve her fırsatta birçok eser yurt dışına götürülmüştür. Bu anlamda gerek bazı Türkler gerekse Hıristiyan azınlıklar bu eserleri yabancılar satmakta hiçbir mahzur görmemişlerdir²¹. Hatta Avrupa'da gelişen müzecilik ve buna bağlı olarak artan eski eser talebi karşısında Osmanlı Devleti'nin eski eser kaçakçılığından en fazla zarar gören ülke haline geldiği söylenebilir.

Osmanlı ülkesine eski dönemlerden beri gelen yabancıların Türkiye'deki eski eserleri aramak için özellikle diplomatik destek aradıkları

¹⁸ Jean Ebersolt, *Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları*, (çev. İlhan Arda), 2. baskı, Pera yayını, İstanbul 1996, s. 194-195.

¹⁹ Edward Raczynski, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyâhat*, Tercüman 1001 Temel Eser, (çev. Kemal Turan), İstanbul 1980, s. 28, 35.

²⁰ E. Kafé, *agm*, s. 214-215.

²¹ Hüseyin Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XXV, S. 29, (Aralık 2004), s. 73-74.

anlaşılmaktadır. Bu desteğe sahip olan amatör veya profesyonel arkeologların Anadolu'da çeşitli kazılar yaptıkları ve bazı eserleri ülkelerine izinli veya izinsiz olarak götürdükleri bilinmektedir. Osmanlı döneminde eski eserlerle ilgili ilk kazı izninin bir görüşe göre 1840 bir diğer görüşe göre ise 1843 yılında verildiği ifade edilmektedir²². Ancak bu tarihin biraz daha eskiye götürülebileceği de anlaşılmaktadır.

Mesela 12 Şubat 1838 tarihinde Türkiye'ye gelen İngiliz arkeolog gezgin Charles Fellows'un amacı Lydia, Mysia, Bithynia, Phrygia, Pisidia, Pamphylia, Lycia ve Caria antik bölgelerini gezmektir. O bunun için izin alarak, 1838 yılında Likya'da antik kent kalıntıları ile antik Likya'nın başkenti Ksantos'un (bugünkü Kınık) kalıntılarını bulmuştur. Daha sonra Likya yöresinde 13 antik kentin yerini saptamıştır. Fellows ikinci olarak 1841 yılında Anadolu'ya gelmiş, bu seyahatinde 78 sandık dolusu Likya heykelini ve çok sayıda mimari eseri İngiltere'ye götürme izni alarak bunları ülkesine götürmüştür. Yine o, 1842 yılında antik Ksantos'ta bulduğu ve en ünlüleri MÖ. VI. ve V. yüzyıllardan kalma 27 sandık dolusu Yunan mezar heykelini de Londra'daki Biritish Museum'a ulaştırmıştır²³.

Aynı şekilde 1846 yılında İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning, ısrarlı talepleri ile Türkiye'de bulunan antik dönemlere ait Mausolus kalıntılarında kazı yapılmasını ve burada bulunan kalıntıların İngiltere'ye Biritish Museum'a naklini temin etmiştir²⁴. Türkiye'de elçilik yapan bir başka İngiliz arkeolog Sir Henry Layard da 1845-1847 ve 1849-1851 yıllarında Mezopotamya'da yaptığı kazılarla Asurluların başkenti Ninova'yı keşfetmiştir²⁵. Peki, Türkiye'deki eski eserlerin Avrupalılar açısından son derece ilgi çekici geldiği bir dönemde Türk aydınının konuya bakışı nasıldır ve Türk müzeciliğinin gelişmesi nasıl bir süreç içinde gerçekleşmiştir?

II) Osmanlı Devleti'nde Müzecilik Alanındaki Gelişmeler

Esasen Batılıların, Türkleri eski eserleri tahrip etmeleri ve bu eserlere karşı gereken önemi vermedikleri şeklindeki eleştirilerinde ve yargılamalarında haksız oldukları söylenebilir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin antik dönemden kalan eserlere karşı ilgisinin eski devirlere kadar gittiği anlaşılmaktadır. Mesela Osmanlı Devleti'nde eski dönemlerden kalan çeşitli sanat eserlerine ilk kez Fatih Sultan Mehmet'in ilgi gösterdiği

²² S. Atasoy, *agm*, s. 1460; H. Karaduman, *agm*, s. 75.

²³ Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, İngiliz Kültür Heyeti için Longmans Green an Co. Ltd. London New York Toronto yayını, London 1948, s. 36; Martin Ferguson Smith, "An Association Copy of Charles Fellows' 1838 Journal", *Belleten*, C. XLI, S. 162, (Nisan 1977)'den ayrı basım, s. 383-387; *Ana Britannica*, "Sir Charles Fellows", md., C. XII, Ana Yayıncılık ve Encyclopedia Britannica yayını, s. 130-131.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. S. L. Poole, *age*, s. 105-108.

²⁵ Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880*, A.Ü. DTCF yayını, Ankara 1968, s. 5; ayrıca Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, C. II, (çev. Osman Akınhay), Papirüs yayını, İstanbul 1997, s. 249.

görülmektedir. O, Topkapı Sarayının ikinci avlusunda Bizans dönemine ait lahit ve sütun başlıklarını bir araya getirmiştir²⁶. Bu dönemden sonra gerek bu eserler gerekse ülkenin farklı bölgelerinde yer alan eski eserler uzun süre korunup kollanmış ve tamirleri yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamına yakın müzeciliğin temellerinin XIX. yüzyılın ortalarına doğru atıldığı söylenebilir. Sultan Abdülmecid 1845 yılında Yalova çevresinde yaptığı gezide bazı eski eserler görmüş ve bu eserlerden Bizans dönemine ait olan ve üzerlerinde imparator Konstantin'in adının bulunduğu yazıtların İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Bunun sonucunda İstanbul'a eski eserler gönderilmeye başlanmıştır. Bu eserler Tophâne-i Âmire Müşîrliğinde bulunmuş olan Fethi Ahmet Paşa (1801-1857) tarafından Harbiye Nezaretinin ambarı olarak kullanılan Cebhanede bugünkü Aya İrini (Hagia Eirene)'de koruma altına alınmıştır²⁷. Burada toplanan eserler genel olarak "*Mecma-ı Esliha-ı Atik*" (Eski Silahlar Koleksiyonu) ve "*Mecma-ı Âsar-ı Atika*" (Eski Eserler Koleksiyonu) isimleri altında iki ayrı bölümde toplanmıştır.

Böylece Sultan Abdülmecid'in ve Fethi Ahmet Paşa'nın eski eserlere duyduğu merak ve girişimleri ile Osmanlı Devleti'nde ilk müzecilik 1846 yılında başlamıştır²⁸. Kimi kaynaklara göre ise Osmanlı müzeciliğinin başlangıç tarihi 1847'dir²⁹. Tarih konusunda bazı farklı görüşler olduğu görülmekle birlikte Fethi Ahmet Paşa'nın Aya İrini'de eski eser toplaması 1845'ten sonrasına ve 1846-1850 yılları arasına denk gelmektedir. Burada bulunan eserlerin müzeye gelişlerinin en eski tarihlisi 1850 yılının sonlarına ve 1851 yılının başlarına denk gelmektedir³⁰. Bu dönemde İmparatorluğun farklı bölgelerinde bulunan eski eserler İstanbul'a bildirilmekte ve müzeye gönderilmekteydi. Mesela 1847 yılında Kudüs mutasarrıfı Gazze sancağında Aşkalon denen mevkide yaklaşık üç bin yıllık bir sfenksten söz etmekte idi³¹.

Yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı ülkesindeki eski eserlere karşı Avrupalıların ilgisi artarak devam ederken XIX. yüzyılın ikinci yarısında toplumda özellikle de aydın kesim arasında değerli eski eserlerin yurt dışına götürüldüğü ve oralardaki müzelerin bu eserlerle süslendiği ve eğer Padişah iradesiyle İstanbul'da bir müze kurulursa bu müzenin kısa sürede nadir eserlerle dolacağı ve Avrupa ayarında hatta ondan daha üst seviyede olacağı

²⁶ E. Yücel, *agm*, s. 50; S. Atasoy, *agm*, s. 1458.

²⁷ Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, S. 3-4, Ayrı Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 66.

²⁸ H. Karaduman, *agm*, s. 76; ayrıca E. Yücel, *agm*, s. 50.

²⁹ A. Mumcu, *agm*, s. 66.

³⁰ Aziz Ogan, *Türk Müzeciliğinin 100üncü Yıldönümü*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbulu Sevenler Grubu Yayınları, İstanbul 1947, s. 4.

³¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim yayınları, 13. baskı, İstanbul 2002, s. 259.

şeklinde bir görüşün oluştuğu anlaşılmaktadır³². Bu dönemin Türk aydınının genel kanaatin aksine yaşadığı çağa dönük bir grup olduğu ve modernleşme sürecinin bir parçası olduğu ve eski eserlere sadece “taş ve kireç” olarak bakmadıkları söylenebilir³³. Osmanlı aydınlarındaki bu anlayış, bu dönemde gelişen Batılılaşma çabalarının neticesinde eskiçağ tarihine ve arkeolojiye karşı uyanan ilginin bir sonucu olmalıdır.

Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak XIX. yüzyılın ortalarında Anadolu'daki eski eserlerin korunması ve yurt dışına kaçırılmasının engellenmesi çalışmaları başlamıştır. Bu anlamda 1845 yılında başlayan taşınabilir eski eserlerin korunması ile ilgili çalışmaların bir süre sonra taşınamayan eserleri de kapsadığı anlaşılmaktadır. Mesela 1856 yılında Sultan Ahmet Meydanı'ndaki Dikilitaş ile Burmalı Sütun'un etrafının molozlardan temizlendiği ve demir parmaklık yapıldığı görülmektedir.

Fethi Ahmet Paşa'nın çalışmaları ile XIX. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul'da çekirdek olarak da olsa bir müzenin kurulması sağlanmıştır. Fethi Ahmet Paşa'nın 1857 yılında ölümünden sonra da eski eserlerin depolanmasına devam edildiği anlaşılmaktadır³⁴. Bu yıllarda Anadolu'nun uygun bölgelerinde eski eser aranarak savaş gemileriyle İstanbul'daki müzeye getirilmesi ve müzenin bunu göre düzenlemesi ile ilgili karar alınmıştır³⁵. Bu döneme kadar eski eserlerin hukuki durumları fıkıh kitaplarında “*malik ve sahibi belli bulunmayan*” taşınabilir eşyalar dolayısıyla bahsedilmekte ve düzenlemeler buna göre yapılmaktadır³⁶. Bunun yanı sıra 1858 tarihli ceza kanunnamesinde ve emirnamelerde konuya ilişkin düzenlemeler göze çarpmaktadır. Ancak yapılan bu düzenlemelerin yeterli olmadığı, eski eserlerin korunması hususunun tam anlamıyla ön planda tutulmadığı söylenemez. Ayrıca söz konusu düzenlemede kaçak kazılarını ve eski eser kaçakçılığının önlenmesini önleyici hususlara da yer verilmemiştir. Hatta taşınabilir eski eserlere sahip olmak oldukça kolaydır ve bu durumda devlete kalan pay da oldukça azdır³⁷. Bu düzenin bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği üzere yabancıların yapacakları kazı ile ilgili izin almaları gerekmektedir. Bu hususla ilgili 4 Nisan 1864 tarihli bir emirnameye göre Beyrut'ta Sayda'da kazı yapacak Fransız araştırmacıdan bulunacak eski eserlerden ikili olanlardan birer tanesi Osmanlı Devleti müzesine alınacak, ancak eserler tek ise kazıyı yapana bırakılacaktır. Bu

³² H. Karaduman, *agm*, s. 74.

³³ İ. Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, s. 259; ayrıca İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, 6. baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002, s. 25.

³⁴ S. Atasoy, *agm*, s. 1458.

³⁵ BOA, A.MKT.NZD., nr. 223/73.

³⁶ A. Mumcu, *agm*, s. 66.

³⁷ H. Karaduman, *agm*, s. 74.-75

emirnameye göre ayrıca çıkarılan eserleri, araştırma yapan Fransız'ın yurt dışına çıkarmasına izin de verilmiştir³⁸. O döneme kadar çıkarılan kanunlarla eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına engel olmak için bazı çabalar söz konusu olmuş, eski eser kaçırılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Daha sonra 1866-67 yılında Cağaloğlu'ndaki Sultan II. Mahmud türbesi karşısında "Müzehane" adıyla bir yer kurulmuşsa da burası müze haline dönüştürülememiştir. Bu zamana kadar Aya İrini'de toplanan eserler halka açık olmayıp özel izinle gezilmekte idi. Burasının küçük bir katalogu ise 1868 yılında Fransız Albert Dumond tarafından yayınlanmış ve buradan "St. Irene Müzesi" olarak bahsedilmiştir³⁹. Bu dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti'nin eski eserlerle ilgili düzenlemelerinin daha da yoğunlaştığı bir sürece girilmiştir.

Fethi Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra 1868-1869'lu yıllarda Âli Paşa'nın sadrazamlığı zamanında eski eserlerin toplanmasıyla bir müze meydana getirilmesi fikri yeniden oluşmuştur⁴⁰. Böylece Aya İrini'de toplanan bu eserler Sadrazam Âli Paşa'nın Maarif Nazırı Saffet Paşa (1814-1883) tarafından 1869 tarihinde "Müze-i Hümayûn" adı ile ziyarete açılmıştır. Müzenin başına da 8 Temmuz 1869'da Galatasaray Sultanisi tarih öğretmeni İngiliz E. Goold getirilmiştir⁴¹.

Bu dönemde 13.02.1869 tarihinde Osmanlı Devleti'nin bilinen ilk eski eserler (âsâr-ı atîka) nizamnamesi yayınlanmıştır⁴². Bu konuda H. Karaduman'ın makalesinde bahsettiği üzere bazı araştırmalarda 1869 tarihli eski eserler nizamnamesinden söz edilmesine rağmen⁴³ bunun ilk nizamname olduğu anlaşılamamıştır. Dolayısıyla ilk eski eserler nizamnamesinin 1874 yılında Dr. Deither zamanında yayınlandığı ifade edilmekle birlikte bu tarihten daha erken dönemlerde yani 1869 tarihinde bu düzenlemenin yapıldığı anlaşılmaktadır⁴⁴. Yine 1869 yılında Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın başkanlığında toplanan kurul bir yönetmelik hazırlayarak, okulların eğitim,

³⁸ Kâmil Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları Sayı: 3, İstanbul 1965, s. 51; H. Karaduman, *agm*, s. 75.

³⁹ S. Atasoy, *agm*, s. 1458.

⁴⁰ H. Karaduman, *agm*, s. 76; bu tarihin 1874 tarihi olduğu ile ilgili bkz. S. Atasoy, *agm*, s. 1460.

⁴¹ A. Ogan, *age*, s. 4.

⁴² A. Mumeu, *agm*, s. 66; Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 265-266. ; ancak E. Z. Karal, 1867 yılında "Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi"nin hazırlandığını ve eski eserlerin Maarif Nezaretinin kontrolüne bırakıldığını ifade etmektedir. Fakat bu bilgiye başka kaynakta rastlanamamıştır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, C. VII, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1977, s. 218-219.

⁴³ Mesela bkz. K. Su, *age*, s. 37.

⁴⁴ İlk nizamnamenin 1874 tarihinde hazırlanması ile ilgili bkz. S. Atasoy, *agm*, s. 1458; ilk nizamnamenin 1869 tarihinde hazırlanması ile ilgili bkz. H. Karaduman, *agm*, s. 73-76.

öğretim, kütüphane, matbaa işlerinin yanında müze işleri ile ilgilenmesini de bakanlığın görevleri arasına almıştır⁴⁵.

İlk Osmanlı eski eserler nizamnamesinde; antikaların tarihi önemlerinin olduğu, bu eserlerin değerlerini bilenler tarafından özel müzelerde saklandığı, Osmanlı topraklarında da bol miktarda eski eser bulunduğu ve bu eserlerin İstanbul'da kurulacak müzede korunması gerektiği ifade edilmektedir⁴⁶. Bu konu ile ilgili belgede; Osmanlı topraklarında eski eser araştırması yapacaklara, bulunacak eserlerden çift olanlarından birinin Osmanlı Devleti müzesine bırakılmak üzere izin verildiği, ancak iki tane çıkan eserin çok az olduğu, olanların da zaten saklandığının tespit edildiği ifade edilmektedir.

Ayrıca eski eserlerin Osmanlı topraklarında diğer ülkelere oranla daha fazla bulunduğu, buna rağmen Avrupa müzelerinin sık sık buradan götürülen eserlerle doldurulduğu ve medeni devletler tarafından uzun zamandan beri müzeler açılarak, gitgide eksikliklerinin tamamlanmasına özen gösterildiği ifade edilmektedir. Buna karşılık Osmanlı ülkesinde henüz bir müzenin bulunmamasının yakışık almayacağı ve bir süre daha bu şekilde eski eser çıkarılmasına ve yurt dışına kaçırılmasına müsaade edildiği takdirde, Anadolu'da ne kadar kıymetli ve nadir eser varsa çıkarılıp yurt dışına götürüleceği, bu nedenle bu soruna bir çare bulunmasının gereği üzerinde durulmuştur.

Ancak yukarıdaki önerilerde bulunan Aydın Valiliği'nin çıkarılacak eserlerden uygun bir miktarın alınması önerisi, taksim için eserin değerinin bilinmesi gerekeceği ve nadir parçaların kıymet takdirinin yapılmasının mümkün olamayacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. Bu eserlerin çoğu yabancı olan bir takım antikacıların eline geçtikten sonra, taksim külfetine düşmektense, İstanbul'da mükemmel bir müze kurulması gündeme gelmiştir. Bunun için bundan sonra yabancıların eski eser araştırmalarına izin verilmeyip, eski eser çıkacağı umudu olan yerlerde hükümet tarafından keşif ve araştırma yaptırılmak üzere hazineden yüz bin kuruş ayrılması, bir bölgede eser gömülü olduğunun haber alınması halinde, uzmanlar tarafından incelenerek elde edilen bilgilerle birlikte, ne şekilde kazı yapılması gerektiğinin ve ne miktar masrafla çıkarılmasının mümkün olabileceğinin etraflıca bir yazı ile bildirilmesi hususunun vilayetlere tavsiye edilmesi istenmiştir. Bunun yanında Maliye Nezareti'ne de bilgi verilmesi ve bundan böyle eski eser araştırmak isteyenlere izin verilmeyeceğini, ancak konunun bir kere de Heyet-i Umumiyye'de görüşülmesi gerektiği bildirilmiştir⁴⁷.

⁴⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK yayını, Ankara 1991, s. 288.

⁴⁶ A. MUMCU, *agm*, s. 68.

⁴⁷ H. Karaduman, *agm*, s. 77-78.

Konu Heyet-i Umumiyye’de görüşülmüş ve daha sonra bir nizamname yayınlanmıştır. Buna göre yerli ve yabancı, Osmanlı ülkesinde eski eser araştıracak olanların ilk önce resmi izin için müracaat etmeleri, devletçe sakınca görülmeyp de izin verildiği takdirde, araştıracakları ve çıkaracakları eserleri başka ülkelere taşımayıp, ülke içinde istediklerine, talep olunur ise hükümete satmağa izinli olmaları kararlaştırılmıştır. Ayrıca bir kişinin mülkü içinde çıkan eski eserin, kendisinin malı olduğu, her tür eski sikkelerin yurt dışına gönderilmesinin konulacak yasaktan muaf tutulduğu ifade edilmiştir.

Eski eser çıkarılması için verilecek izin yalnız toprak altında bulunacak eserlere ait olup, yüzeyde olan her türlü eski eserin ve onların eklentilerinin hiçbir zaman sökülmesine ve kırılmasına izin verilmeyecek, buna cesaret eden olur ise kanunen cezalandırılacaktır. Bir devlet tarafından resmen eski eser talebi için söz konusu olan ayrıcalığın kabul edilip yerine getirilmesi padişahın özel iznine bağlı olacaktır. Eski eser araştırması ve kazısından anlayan ve bilgisi olup da bunu Maarif Nezareti’ne ispat edebilenlerin masraf ve ücretleri hazineden karşılanmak üzere kendilerine memuriyet ve resmi izin verileceğinden, bu kişiler adı geçen nezarete müracaat edeceklerdir⁴⁸.

Bu gelişmelerden sonra 1868–1871 yılları arasında Maarif Nazırlığı yapan Saffet Paşa, bütün valilere bir genelge göndererek, bölgelerindeki eserlere ve bu eserlerin önemine dikkat çekmiş ve bu eserlerin yollarda kırılmayacak şekilde ambalajlanarak İstanbul’daki müzeye gönderilmesini istemiştir. Böylece eski eser toplama işi daha da hız kazanmıştır. Özellikle Trablusgarp Valisi Ali Rıza Paşa, Selanik Valisi Sabri Paşa, Girit Mutasarrıfı Kostaki Adossides Paşa, Konya Valisi Abdurrahman Paşa eski eser toplayanların en önde gelenlerinden olmuştur⁴⁹. Müze müdürlüğü görevine getirilen E. Goold ise ayrıca Marmara Adası ve Tekirdağ yörelerinde heykeller bulup toplamış, eski eser sayısı 160’a yükselmiştir. Müdür Goold’un bir süre sonra müzenin Fransızca kısa bir katalogunu da yayınladığı anlaşılmaktadır⁵⁰.

Ancak “*Müze-i Hümayûn*” Sadrazam Âli Paşa’nın yerine geçen Mahmut Nedim Paşa tarafından bilinmeyen bir nedenle 1871’de kapatılmış ve müze müdürü E. Goold görevinden alınmıştır. Müzede toplanan eserler ise Avusturya elçisi Prokososten’in ısrarı ile 21 Kasım 1871 tarihinde Avusturyalı ressam, vapur acentesi memuru Terenzio’nun (Trentizio)

⁴⁸ H. Karaduman, *agm*, s. 78–80.

⁴⁹ A. Ogan, *age*, s. 4; İ. Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, s. 259–260.

⁵⁰ H. Karaduman, *agm*, s. 74; S. Atasoy, *agm*, s. 1458.

koruma ve idaresine bırakılmıştır⁵¹. Fakat bu süre içerisinde Terenzio'nun dikkate değer bir çalışması olmamıştır⁵².

Çok geçmeden Ahmet Vefik Paşa'nın (1823–1891) Sadrazam olmasıyla “*Müze-i Hümayûn*” 1872 yılında tekrar açılmıştır. Müzenin başına Avusturya Lisesi müdürü Dr. Philipp Anton Detheir getirilmiştir⁵³. Bu dönemde Dr. Detheir eski eserlerle ilgili önemli çalışmalar ve müzeye önemli katkılar yapmıştır. Onun çalışmaları ile Aya İrini'de toplanan eserlerin sayısı 650'yi bulmuştur. Ancak binadaki nem oranı eserlere zarar vermekte olduğundan müze için yeni bir binaya gereksinim duyulmuştur. 1873 yılında Maarif Nazırı olan Cevdet Paşa, müzenin genişletilmesi ve halka açılmasını istemiştir. Dr. Detheir, müze olarak Çemberlitaş'ta bir bina yaptırmayı düşünürse de bunda başarılı olamaz.

Bu sırada İstanbul'da eski eserler için Topkapı Sarayı civarındaki Cebhanede ayrılan mekânın eserlerin muhafaza ve sergisine uygun olmayışı ve burasının askerlerin silahlarının konulduğu bölüm olması sebebiyle Seraskerlikçe boşaltılmasının istendiği, eski eserlerin bir müzeye konması ve sergilenmesi için en uygun yer olan Çinili Köşk'ün bu iş için hazırlanması söz konusu olur⁵⁴. Çinili Köşk'ün müze olarak kullanılması ilk olarak Maarif Nazırı Suphi Paşa (1818–1886) tarafından gündeme getirilmiştir. Suphi Paşa, 1873 yılının sonunda hükümete müracaat eder ve 1874 yılı Ocak ayında müzenin Çinili Köşk'e taşınması kesinleşir.

Bu dönemlerde Dr. Detheir'in önemli çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Mesela 1874 yılında Kıbrıs'tan 88 sandık dolusu Cesnola koleksiyonu getirilir. Bu eserlerin arasında bulunan heykellerin dönemin gazetelerinde resimleri de basılır. Çinili Köşk'teki onarım, değişiklik ve eski eserlerin taşınması 1880 yılına kadar sürer. 16 Ağustos 1880 tarihinde düzenlenen bir törenle Maarif Nazırı Münif Paşa, Çinli Köşk Müzesini (bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi) hizmete açar⁵⁵. Bu dönemde Osmanlı arkeologları kısa zamanda eski para ve yazı bilimlerinde uzmanlar yetiştirmiş ve kataloglardan bazıları hazırlanmıştır⁵⁶.

Dr. Philipp Anton Detheir 1881 yılında ölümüne kadar bu görevi başarı ile yerine getirmiştir. Dr. Detheir'in ölümünden sonra Berlin Müzesi Başkatibi Dr. Millhofer'in müze müdürlüğüne atanması düşünülse de daha sonra bu göreve Sadrazam Ethem Paşa'nın oğlu Ressam Osman Hamdi Bey

⁵¹ K. Su, *age*, s. 37–38; A. Ogan, *age*, s. 4.

⁵² E. Yücel, *agm*, s. 50; A. Mumcu Terenzio'nun Avusturya ajanı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. A. Mumcu, *agm*, s. 66.

⁵³ A. Mumcu, *agm*, s. 69; A. Ogan, *age*, s. 4–5.

⁵⁴ BOA, A.MKT. MHM. nr. 471/11.

⁵⁵ S. Atasoy, *agm*, s. 1459–1460; A. Ogan, *age*, s. 5.

⁵⁶ İ. Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, s. 260.

(1842–1910) getirilmiştir⁵⁷. Osman Hamdi Bey, 1881–1910 yılları arasında müze müdürlüğünü başarıyla yürütmüştür. O, Paris'te on iki yıl resim öğrenimi görmüş, yurda dönünce de çeşitli devlet memurluklarında bulunmuştur. Yani çağdaş müzeciliğin Türkiye'ye Avrupa modernleşmesi ile geldiği, Osman Hamdi Bey'in de zaten Avrupa'da eğitim gördüğü ve orayı gayet iyi tanıdığı sözlümlüdür. Onun, yabancı dil bilgisi, kültürü ve yurt dışında açtığı sergileriyle büyük bir şöhreti vardır. Müze Müdürlüğünün yanı sıra, kurulması kararlaştırılan Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu) Müdürlüğünü de üstlenerek gelecek yılların büyük müzesini kurmak üzere çalışmalara başlar. İlk olarak Çinili Köşk'te içinde ve çatısında gerekli tamirleri yaptırır. Çinilerin üzerlerindeki sıvaları kaldırır. Güzel Sanatlar Okulu olarak kullanılmak üzere bugünkü Eski Şark Eserleri Müzesini inşa ettirir.

Osman Hamdi Bey eski eserlerle ilgili kazılar da yapmaktadır. O, ilk kazısını 1883 yılında Nemrut Dağı'nda yapmıştır. 1887 yılında günümüzde Lübnan'da bulunan Sayda şehrinde yapılan kazılarda ise krallara ait bir mezarlık bulunmuş, yirmi kadar da lahit çıkmıştır. Bu dönemde Çinli Köşk onarılarak Aya İrini'deki eserler buraya getirilmiş, kazılarda çıkan eserlerle müze daha da zenginleşmiştir. Osman Hamdi Bey'in özellikle 1887–1888 yıllarında Sayda Kral mezarlarını buluşu Türk müzeciliği için son derece önemli bir olay olmuştur⁵⁸. Bu dönemde farklı yerlerde çıkan eserler de İstanbul'a gönderilmiştir. Müzeye adeta eski eser yağmaktadır. Mesela 1887 yılında Asım körfezinde bulunan Güllük isimli mahalde çıkan eski eserlerden yüz kadar yazılı resimli taşlar Müze-yi Hümayun'a gönderilmiştir. Ayrıca Mayıs 1891 tarihinde İnebolu'da eski eserlerden olan iki adet tunç topun aldırılıp hususi ambara konulmuş ve 1900 yılının başlarında Topkapı Sarayı Meskûkât Dairesi'nde iki mahzenin açılması sonunda elde edilen eski eserler hakkında rapor tutulup kayıt altına alınmıştır⁵⁹.

Bu dönemde bulunan İskender, Ağlayan Kadınlar, Satrap, Likya ve Tabnit Lahdi gibi eserler de büyük ilgi uyandırmış ve bir gemiyle İstanbul'a getirilmiştir. Yine bu dönemde eski eser merakı iyice artmış, Gazi Edhem Paşa, Yunan savaşlarında Teselya'dan eski eserleri savaş ganimeti olarak toplayıp İstanbul'a ulaştırmıştır⁶⁰. Bu süreç içerisinde arkeolojik kazılardan elde edilen eserler de çoğalmıştır. Bunları koyacak yer olmadığından, yeni bir müze binası yapımına geçilmiştir. Kazılarda çıkan eserlerin gün geçtikçe artması üzerine Çinili Köşk'ün karşısına yeni bir müze inşasına başlanmıştır.

⁵⁷ A. Ogan, *age*, s. 5.

⁵⁸ E. Yücel, *agm*, s. 50; A. Ogan, *age*, s. 9; İ. Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, s. 260.

⁵⁹ Sırasıyla BOA, Y.PRK.AŞK., nr. 39/32; nr. 72/10; nr. 156/60.

⁶⁰ İ. Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, s. 25; İ. Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, s. 260.

Osman Hamdi, Mimar Valaury'ye o zamanki adıyla Müze-i Hümayun'un planlarını çizdirir. Burası daha sonraları Âsâr-ı Atıka Müzesi, Cumhuriyet'ten sonra da İstanbul Arkeoloji Müzesi adını almıştır. Önceleri tek katlı düşünülen bina, padişahın onayı ile iki katlı olarak yapılmıştır. Buraya içindeki döşeme ve dolaplarla birlikte 730.604 kuruş harcanmıştır. Böylece Türkiye'de ilk müze binası olan Müze-i Hümayun, 13 Haziran 1891 tarihinde açılmıştır. İki katlı, 1800 metrekarelik bir alanı kaplayan dikdörtgen binanın dışının, Ağlayan Kadınlar Lahdi'nden esinlenerek yapıldığı anlaşılmaktadır. Binanın alt katında büyük taş eserler sergilenmekteydi. Ancak yine de eserlerin bir kısmı Çinili Köşk'teydi. Açılıştan kısa bir süre sonra müzede kitaplık, fotoğraf laboratuvarı ve model atölyesi de açılmıştır. Osman Hamdi Bey döneminde Türk müzeciliğinin büyük gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. O, hem müze binasının yapılmasını, hem de yurt dışından ziyaretçi gelmesini sağlamıştır⁶¹.

Türk müzeciliği ile ilgili bu tür gelişmeler yaşanırken bazı yabancılara eski eserlerin incelenmesi ve araştırılması konusunda Osmanlı yöneticileri tarafından izin verildiği anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın son zamanlarında Sultan II. Abdülhamid'in, ülkenin arkeolojik zenginliklerini siyasi bir takım çıkar politikaları gereği bir anlamda Almanlara sunduğu anlaşılmaktadır⁶². Bu durumun örneklerini arşiv belgelerinden takip etmek de mümkündür⁶³. Almanlara bu konuda gösterilen ayrıcalığın iki ülkenin siyasi ilişkileri gereği sonraki dönemlerde de devam ettiğini anlaşılmaktadır. Mesela 1914 yılının 14 Haziran'ın da Alman tebaasından eski eser uzmanı Profesör Marks Moric Zaber Nehayen ve arkadaşlarına Türkiye'de eski eser araştırması sırasında kolaylık gösterilmesi istendiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁶⁴.

Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü sırasında 1869 nizamnamesinden sonra düzenlenen 1874 tarihli Eski Eserler Tüzüğü'nün de bazı eksiklikleri ortaya çıkmıştır. Bu sebepten 1883 yılında yeni tüzük için çalışmalara başlanmıştır. Buna göre eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklamak ve kazılar sonunda çıkan eski eserlerin yabancılar tarafından sadece fotoğraf ve alçı kopyalarının alınması gündeme getirilmiştir. 1884 yılında kabul edilen üçüncü Eski Eserler Tüzüğü, 37 maddeden ibarettir. Bu düzenlemede kazı yapana ve arazi sahibine pay verilmesi ve eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasının yasak olduğu yeniden vurgulanmıştır. Ancak bu tüzük, yabancıların işine gelmediği için Osman Hamdi aleyhine yazılar yazılmaya başlanmıştır⁶⁵. İlginç olan Osmanlı Devleti'ni her fırsatta eski eserleri

⁶¹ S. Atasoy, *agm*, s. 1462.

⁶² İ. Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, s. 25.

⁶³ Bu konuda mesela bkz. 18 Ekim 1891 tarihli BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 23/101 numaralı belge ve 24 Şubat 1998 tarihli BOA, Y.PRK.PT., nr. 16/96 numaralı belgeler.

⁶⁴ BOA, DH.KMS., nr. 18/4.

⁶⁵ 1973 yılına kadar bu tüzük uygulanmıştır. Bkz. S. Atasoy, *agm*, s. 1462 vd; A. Ogan, *age*, s. 9.

korunmadığı için eleştiren Avrupalılar bu konuda tedbir alan Osman Hamdi'yi de eleştirmekten geri kalmadıklarıdır.

Genel olarak gezginlerin Türkleri eski eserlerin korunmaması konusunda eleştirdikleri ve vurdumduymazlıkla suçladıklarını yukarıda ifade etmiştik. Ancak Osmanlı yöneticilerinin gerek 1869 nizamnamesinde gerekse daha sonraki dönemlerde eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasını önlemek için bir takım tedbirler aldıkları ve düzenlemeler yaptıkları anlaşılmaktadır. Mesela 1891 yıllarda yabancı gezginlerin yurt dışına kaçırdığı eski eserlerin kaybına engel olmak üzere Maarif Nezaretince eski eser araştırması yapacakların ve araştırma tarihlerinin takip ve tespitine dikkat edilmesi istenmektedir⁶⁶.

Bu tür kaçaklar konusunda veya en azından şüphe üzerine tedbir alınmaya çalışıldığı da anlaşılmaktadır. Mesela 1894 yılının Ekim ayında Hisarlık mevkiinde eski eserleri görmeğe gidecek olan İngiltere elçisi ile Amiral Simor'un hareketlerinin izlenmesi gerektiği arşiv belgesinde bildirilmektedir⁶⁷. Yine bu konuda çıkarılan bir emirde "*Medain-i Salih*⁶⁸ civarındaki *âsâr-ı atıkanın memûrîn-i ecnebiye ile seyyâhin-i sâire tarafından kaçırıldığına dair vukû bulan ihbaratın tahkikiyle bu konuda tedbir alınması*" istenmektedir⁶⁹. Bunların yanında 1889 yılının Temmuz ayında Edirne'deki Rus konsolosunun yanında hükümetin görevlendirdiği bir memur bulunmaksızın bazı köyleri dolaşarak eski eser araştırması yaptığı ve adı geçene dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir⁷⁰.

Bu dönemde Osman Hamdi Bey, müze koleksiyonlarının kayıt, katalog ve sergilenmesi için yabancı arkeolog ve müzecilerden faydalanmıştır. Bu arada o, kazılarda ortaya çıkarılan eserlerin yurt dışına çıkışını önlemek için Türkler tarafından kazılar yapılması gerektiğini gündeme getirmiştir. Bu dönemde başlayan arkeoloji çalışmaları Türkiye'de sadece bir bilim olarak değil, hem Avrupa'nın eski eser yağmacılığına direnen hem de kültür değişiminin öncülüğünü yapan bir düşünce ve tutum olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bu anlayışın ve çalışmaların bir sonucu olarak Osmanlı topraklarında yapılan kazılarda, o kadar çok eser çıkmıştır ki, mevcut müzenin genişletilmesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde bulunan eserler arasında 1891 ve 1893 yıllarında Lagina ve Magnesia kazılarında bulunan tapınak kabartmaları büyük yer tutmuştur. 1891-92 yıllarında Muğla Yatağan civarında Lagina'da Hekate Tapınak kabartmaları ortaya

⁶⁶ BOA, Y.PRK.AZJ., nr. 15/87 (Bkz. Ek-1).

⁶⁷ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 100/24.

⁶⁸ Medain, Acem hükümdarlarının şehri olup Bağdat yakınlarındadır. Ebu Şirvan yapmıştır. Harabe halindedir. Bkz. Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (çev. Serpil Tuncer), Bağlam yayını, İstanbul 1993, s. 124.

⁶⁹ BOA, DH.MUI., nr. 88/46.

⁷⁰ Bkz. BOA, Y.PRK.ASK., nr. 56/20.

çıkarılmıştır. 1903'te Osman Hamdi'nin oğlu mimar Ethem ise Tralles (eski Aydın) kazısını yönetmiştir⁷¹.

Bu sıralarda Türk araştırmacılarının dışında Avrupalıların da izin alarak Osmanlı topraklarında arkeolojik kazı yaptıkları anlaşılmaktadır. Mesela İngiltere müzesi memurlarından Mr. William King, Şubat ayının sonu 1903 yılında Musul'da Kolyoncuk bölgesinde eski eser araştırması için izin talebinde bulunmuş ve bu konuda kendisine araştırma için izin verilmiştir⁷². Daha sonraları Osmanlı arkeologları Mezopotamya, Suriye ve Lübnan gibi yerlerde kazılar yaparak Arkeoloji ve Eski Şark Eserleri müzelerinin oluşmasını sağlamışlardır⁷³. Bu dönemlerde müze adına Alabanda (Çine Araphisar), Rakka (Suriye'de), Boğazköy, Alacahöyük, Akalan (Samsun'da), Langaza (Selanik'te), Sakçagözü (İsrahiye), Sidamara (Konya Ereğlisi), Bozüyük, Rodos, Taşoz, Norton, Notion (İzmir'de), Kadeş (Suriye'de), Korikos (Silifke) ve Tedmür (Suriye'de) kazıları gerçekleştirilir. Müzenin zenginleşmesinde bu kazıların payı çok önemlidir. Bu nedenle müzenin doğusuna 1 Eylül 1898 tarihinde bir bölüm inşa edilmeye başlanır⁷⁴. Ancak o yıllarda Osmanlı Devleti'nin ekonomisi oldukça kötüdür. Yabancıların da her türlü baskısı söz konusudur. Böyle bir ortamda bütçeden müze inşaatı ve kazılar için ödenek almak pek kolay olmamıştır.

Müzenin ek binası için padişahın onay alınmış, fakat Maarif Nezareti bütçesine ödenek verilmemiştir. Bunun için Maarif Nezareti, Şura-yı Devlet (Danıştay), sadrazam ve padişahın onayı ile başka ödeneklerden aktarma yapılmıştır. Zor şartlarda bitirilen yeni ek bina, 7 Kasım 1903'te Maarif Nazırı Haşim Paşa tarafından hizmete açılmıştır. Alt katta tapınak kabartmaları, Sidamara lahdi, Hitit eserleri, üst katta ise pişmiş toprak heykelticiler, para koleksiyonu ve kitaplık yer almaktaydı. Bodrum katında müze personelinin odaları ve depolar bulunmaktaydı. Bu ek binanın da mimarı Valoury'dir. Masrafları 20 bin lira tutan inşaat, mimar Bello'nun kontrolü altında yapılmıştır. Ancak bir süre sonra müzenin tamamen dolması, ikinci bir ek bina yapılmasını gerektirmiştir. 1904 yılında müzenin batı yönüne bir bölüm eklenmesi için çalışmalara başlanmış, binanın planı yine Valoury tarafından çizilmiştir. Kontrolü Osman Hamdi'nin oğlu mimar Ethem tarafından yapılmaktaydı. 1907 yılında açılışı yapılan bu ek ile müze binasının uzunluğu 192 metreye, alt katı 4547 metrekare alana ulaşmıştır⁷⁵. Böylece mimar P. Valoury'nin eseri olan binanın birinci bölümü 1891'de

⁷¹ İ. Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, s. 260; A. Ogan, *age*, s. 10.

⁷² BOA, İ.MF., nr. 8/1320/Za-6.

⁷³ İ. Ortaylı, *En Uzun Yüzyıl*, s. 260.

⁷⁴ S. Atasoy, *agm*, s. 1462-1463.

⁷⁵ Bkz. A. Ogan, *age*, s. 13; S. Atasoy, *agm*, s. 1462.

diğer bölümleri 1903 ve 1907'de bitirilmiş ve İstanbul Arkeoloji Müzesi ortaya çıkmıştır⁷⁶.

1910 yılında ölümüne kadar Müze Müdürlüğünde kalan Osman Hamdi ile Türkiye'de modern anlamda müzeciliğin temelleri atılmıştır. İlk müze binasının yapılması, 1884 yılında kabul edilen ve 1973 yılına kadar yürürlükte kalan ikinci Eski Eserler Tüzüğü'nün hazırlanması, Anadolu'daki arkeolojik kazıların Türkler tarafından yapılması, müzecilikle ilgili bilimsel yayınların başlaması ve İstanbul dışında 1902'de Konya'da 1904'de Bursa'da müzeler kurulması hep Osman Hamdi Bey'in gayretiyle gerçekleştirilmiştir. Osman Hamdi Bey'in ölümünden sonra yerine kardeşi Halil Edhem Bey geçmiş, daha önce başlayan bilimsel yayınlara ağırlık verilmiş ve müze katalogları hazırlanmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesini, Evkaf-ı İslamiye ve Eski Şark Eserleri Müzeleri izlemiştir. Bu arada eski eserleri koruma altına almak düşüncesi ile "*Muhafaza-i Âsâr- Atîka Encümeni*" kurulmuştur⁷⁷.

Avrupalı arkeologların XX. yüzyılın ilk dönemlerinde de eski eser araştırması yaptıkları anlaşılmaktadır. Mesela 18 Temmuz 1911 tarihinde Fransa tebaasından ve Atina "*Asâr-ı Atîka Mektebi*" üyelerinden Mösyö Renan, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eski eserler konusunda araştırmalar yapacağından, refakatine bir jandarma verildiği ve gerekli kolaylığın gösterildiği belgelerden anlaşılmaktadır⁷⁸. Benzer izin taleplerin I. Dünya savaşının ilk zamanlarında da alındığı görülmektedir. 29 Ekim 1914 tarihinde Danimarka âsâr-ı atîka âlimlerinden ve Kopenhag Fen Akademisi üyelerinden Doktor K. F. Kineş, Afyonkarahisar'da eski eserlerle ilgili çalışmalar yapmış ve bu sırada da kendisine gayet iyi muamele edilmiştir⁷⁹. I. Dünya Savaşı ve akabinde gerçekleştirilen Milli Mücadele dönemlerinden sonra Cumhuriyetin ilanı ile yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletinde yeni müzeler açılmış, eski eserlerin ve anıtların onarımına büyük önem verilmiştir⁸⁰. Bu gelişmelerde kuşkusuz büyük Mustafa Kemal Atatürk'ün son derece önemli payı olmuştur.

Sonuç

Eski eserlerin bilinçli bir şekilde toplanması anlamında müzecilik, tarihin ilk dönemlerinden beri devam eden bir uğraştır. Osmanlı Devleti'nde eski eserlere karşı ilgi gösterilmesi ve bilinçli bir şekilde eser toplamasının ise Fatih Sultan Mehmet döneminde kadar gittiği ve Avrupa'daki müzecilik çalışmalarına kıyasla pek de geç olmadığı söylenebilir. Ancak Avrupa'da

⁷⁶ E. Yücel, *agm*, s. 50; A. Ogan ikinci bölümünün açılış tarihini 1902 olarak vermektedir. Bkz. A. Ogan, *age*, s. 13.

⁷⁷ E. Yücel, *agm*, s. 50; ayrıca bkz. A. Ogan, *age*, s. 13-14.

⁷⁸ BOA, DH.ID., nr. 28/-1/30.

⁷⁹ BOA, DH.KMS., nr. 28/37.

⁸⁰ E. Yücel, *agm*, s. 50.

özellikle XVII. yüzyıldan itibaren bir ivme kazanan müzeciliğin çeşitliliğine ve eserlerin zenginliğine karşılık Osmanlı Devleti'nin kendine has bazı sebeplerden dolayı bu konuda zaman içinde maalesef pek de mesafe alamadığını görmekteyiz.

Osmanlıların eski eserlere karşı Avrupalıların beklediği kadar ilgi göstermemesi, özellikle Aydınlanma çağı ile birlikte Avrupalı gezginler veya yazarlar tarafından sürekli eleştirilen bir konu olmuştur. Bu konuda eleştirilen bir diğer konu ise Türkiye'de birçok caminin, evin duvarlarında veya kale kalıntılarının arasında antik sütunlar bulunmasıdır. Yabancıların tuhafına giden husus camilerin duvarlarında veya mezar taşlarında görülebilecek şekilde haç işaretleri bulunduğu halde Müslüman ustaların bu amblemlerin şeklini bozmamalarıdır. Burada şunu da ifade etmek gerekmektedir ki Türk tarihçileri bu tür örnekleri bir hoşgörü göstergesi olarak kaydederlerken Avrupalı gezginler bu durumu antik eserlerin tahrip edilmesinin bir kanıtı olarak değerlendirmektedir.

Türklerin eski eserlere karşı gösterdikleri eleştiriler zaman zaman öylesine ileri götürülmüştür ki, Türklerin sanat eserlerine karşı duyarsızlığının Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak bir savaşı haklı kılacağı bile ifade edilmiştir. Dikkat çeken hususlardan birisi gezginlerin Anadolu'yu antik dönem kahramanlarının zamanındaki gibi hayal etmeleri, hatta her an karşısına Hektor'un torunlarından birisinin kalkanı ve kılıcıyla çıkacakmış gibi düşünmeleridir. Ancak bazı Avrupalıların daha gerçekçi bir bakışla aradan geçen zaman, tabiat şartları, sıkça çıkan yangınlar, depremler ve savaşlar nedeniyle eski eserlerin korunamadığını söylediklerine de şahit olunmaktadır. Ancak eski eserlerin Türkler tarafından yeterince korunmadığı konusunda acımasız eleştirilerde bulunan Avrupalılar için eski eserler tabiri caizse yağma edilmeye hazır bir halde görülmüş ve her fırsatta bir çok eser yurt dışına kaçırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde eski eserler konusunda sistemli çalışmalar XIX. yüzyılın ortalarına doğru birazda Avrupa ve Batılılaşma etkisi ile başlar. Özellikle Sultan Abdülmecid'in 1845 yılından itibaren bilinçli bir şekilde eski eser toplamaya ve bu eserleri İstanbul'da Aya İrini'de biriktirmeye başladığını görmekteyiz. Bu zamana gelene kadar geçen süreç boyunca yabancılar Osmanlı topraklarındaki eski eserleri izinli veya izinsiz ama arkalarına özellikle diplomatik destek bularak yurt dışına çıkarmış ve ülkelerine götürmüşlerdir. Daha sonraki dönemlerde gelişmeye başlayan Osmanlı müzeciliğinin ilk nizamnamesine 1869 tarihinde kavuştuğu anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren özellikle eski eserlerin kaçırılmasının önlenmesine çalışıldığı, "Müze-i Hümayun" adıyla bir müze kurulduğu ve imparatorluğun farklı bölgelerinde bulunan eserlerin İstanbul'a gönderildiği ve ayrıca arkeolojik kazılar yapılarak eski eserlerin müzeye kazandırıldığı bir süreç başlamıştır.

Türk müzecilik tarihi açısından dönüm noktası sayılabilecek gelişme Osman Hamdi Bey'in 1881'den 1910 yılına kadar yaklaşık otuz yıllık müze müdürlüğü dönemidir. O görevini layıkıyla yerine getirdiği gibi birçok bölgede kazılar yaptırmış, İstanbul'daki müzeyi genişleterek ek binalar yapmış, ayrıca İstanbul dışında Bursa ve Konya'da da yeni müzeler açtırmıştır. Bu arada ilginç olan bir husus da Osmanlı Devleti yöneticilerini her fırsatta eski eserleri korumadığı için eleştiren Avrupalıların bu konuda tedbir alan Osman Hamdi Bey'i de eleştirmekten geri kalmamalarıdır. Şüphesiz eskiden eserleri rahatça alıp götürme imkânına alışmış olan Batılılar yeni uygulamadan rahatsızlık duymuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin sona ermesi ve Cumhuriyetin ilanı ile yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yeni müzeler açılmış, eski eserlerin ve anıtların onarımına büyük önem verilmiştir. Bu gelişmelerde kuşkusuz büyük Mustafa Kemal Atatürk'ün son derece önemli payı olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT. MHM. nr. 471/11.

DH. İD. nr. 28/-1/30.

DH. KMS. nr. 18/4; nr. 28/37.

DH. MUI. nr. 88/46.

İ.MF. nr. 8/1320/Za-6.

Y.PRK. ASK. nr. 100/24; nr. 156/60; nr. 39/32; nr. 56/20; nr. 72/10.

Y.PRK. AZJ. nr. 15/87.

Y.PRK. BŞK, nr. 23/101.

Y.PRK. PT. nr. 16/96

Kitap ve Makaleler

Ana Britannica, "Sir Charles Fellows", md., C. XII, Ana Yayıncılık ve Encyclopedia Britannica yayını, s. 130-131.

ATASOY, Sümer, "Türkiye'de Müzecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, (yay. haz. Mücteba Ağı vd.), İletişim yayını, İstanbul 1983, s. 1458.

- AYBET-ÜÇEL, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim yayını, İstanbul 2003.
- BOWEN, Harold, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, İngiliz Kültür Heyeti için Longmans Green an Co. Ltd. London New York Toronto yayını, London 1948.
- BURNABY, Fred, *At Sırtında Anadolu, On Horseback Through Asia Minor*, (çev. Fatma Taşkent), İletişim yayını, 3. baskı, İstanbul 2000.
- CHISHULL, Edmund D., *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş 12 Eylül 1698-10 Şubat 1702, Travels in Turkey and Back to England*, (çev. Bahattin Orhan), Bağlam yayını, İstanbul 1993.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK yayını, Ankara 1991.
- DAVİSON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, C. II, (çev. Osman Akınhay), Papirüs yayını, İstanbul 1997.
- EBERSOLT, Jean, *Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları*, (çev. İlhan Arda), 2. baskı, Pera yayını, İstanbul 1996.
- GERÇEK, Ferruh, *Türk Müzeciliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- HEPPNER, Harald, "Aydınlanma Çağında Batılıların Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, (28.X-1.XI.1985), Eskişehir 1987, s. 107-114.
- İNANKUR, Zeynep, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'a Gelen Batılı Sanatçılar", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, (17-18 Aralık 1992), (yayına hazırlayan; Zeynep Rona) Tarih Vakfı yayını, İstanbul 1993, s. 75-82.
- KABBANİ, Rana, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (çev. Serpil Tuncer), Bağlam yayını, İstanbul 1993.
- KAFÉ, Esther, "Rönesans Dönemi Avrupa Gezi Yazılarında Türk Miti ve Bunun Çöküşü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. II, İzmir 1984, s. s. 203-243.
- KARADUMAN, Hüseyin, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XXV, S. 29, (Aralık 2004), s. 73-92.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, C. VII, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1977.
- KURAT, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880*, AÜDTCF yayını, Ankara 1968.
- MUMCU, Ahmet, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXVI, S. 3-4, Ayrı Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 45-78..

- OGAN, Aziz, *Türk Müzeciliğinin 100üncü Yıldönümü*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul Sevenler Grubu Yayınları, İstanbul 1947.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim yayınları, 13. baskı, İstanbul 2002.
- _____, *Gelenekten Geleceğe*, 6. baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002.
- ÖNCEL, Süheylâ, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Türkiye'de Bir İtalyan Gezgin: Giambattista Casti", *BDEAD*, AÜDTCF yayını, C. I, S. 4, Ankara 1969, s. 81-88.
- PINAR, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl I*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994.
- POOLE, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, (çev. Can Yücel), Tarih Vakfı Yurt yayını, İstanbul 1999.
- RACZYNSKÍ, Edward, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyâhat*, Tercüman 1001 Temel Eser, (çev. Kemal Turan), İstanbul 1980.
- SAİD, Edward, *Oryantalizm*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar yayını, 4. basım, İstanbul 1999.
- SMITH, Martin Ferguson, "An Association Copy of Charles Fellows' 1838 Journal", *Bulleten*, C. XLI, S. 162, (Nisan 1977)'den ayrı basım, s. 383-387.
- SU, Kâmil, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları Sayı: 3, İstanbul 1965.
- TÜRKCAN, Ergun, "İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre: 110 Yıl Önce İstanbul'da Çalışma Hayatı", *Tarih ve Toplum*, S. 11, (Kasım 1984), s. 35-41.
- YÜCEL, Erdem, "Çağdaş Müzeciliğin Neresindeyiz", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S. 79-358, (1990), s. 47-52.

